

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

5. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM
2017

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő: FRISNYÁK SÁNDOR

Szerkesztő: KÓKAI SÁNDOR

Tanácsadó és Lektorai Testület:

BARANYI BÉLA ny. egyetemi tanár (Debrecen), BELUSZKY PÁL tudományos tanácsadó (Budapest), BERÉNYI ISTVÁN ny. egyetemi tanár (Piliscsaba), DÖVÉNYI ZOLTÁN egyetemi tanár (Pécs), HAJDÚ ZOLTÁN tudományos tanácsadó (Pécs), KOCSIS KÁROLY akadémikus (Budapest) PALÁDI-KOVÁCS ATTILA akadémikus (Budapest), SÜLI-ZAKAR ISTVÁN egyetemi tanár (Debrecen), VIGA GYULA egyetemi tanár (Miskolc)

Szerkesztőbizottság:

CSÜLLÖG GÁBOR egyetemi adjunktus (Budapest), GULYÁS LÁSZLÓ egyetemi tanár (Szeged), LENNER TIBOR főiskolai docens (Szombathely), NAGY MIKLÓS MIHÁLY c. egyetemi docens (Budapest), PAP NORBERT egyetemi docens (Pécs), SUBA JÁNOS térképtárvezető (Budapest), SZULOVSKY JÁNOS tudományos főmunkatárs (Budapest), DEMETER GÁBOR tudományos munkatárs (Budapest)

Címkép: Riolittufa bánya (Vizsoly)

Technikai szerkesztő:

TÓTH ZOLTÁN (toth.zoltan@nye.hu)

Szerkesztőség:

4401 Nyíregyháza, Sóstói u 31/b. Telefon: 06-42/599-400/2276

Kiadó:

Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet
MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság
Történeti Földrajzi Albizottsága

Felelős kiadó:

KÓKAI SÁNDOR intézetigazgató egyetemi magántanár

ISSN 2064-390X

A folyóirat kiadását a Nyíregyházi Egyetem Tudományos Tanácsa, az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottsága és a Szabolcs Takarékszövetkezet támogatja

A folyóirat az Interneten is elérhető:

http://zeus.nyf.hu/~foldrajz/torteneti_foldrajzi_kozlemenyek8.pdf

Nyíregyháza, 2017

Nyomdai munkák: TKK Kereskedelmi Kft.

Felelős vezető: **Tóth Csaba** ügyvezető igazgató

BELUSZKY PÁL TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI MUNKÁSSÁGA

TINER TIBOR

Pál Beluszky's activity in historical geography

Professor Pál Beluszky is a prominent scientist and scholar of historical geography in Hungary who achieved a lot of brand new results in this field of geography during his long term scientific career. He understand clearly and demonstrates on series of thematic maps, how the regional and settlement inequalities originate mainly from unfavourable physical, historical and social heritages in case of underdeveloped regions; how physical geographical conditons of landscapes has a great influence on the economic and social life of their population. His unique works „Historical geography of the Hungaria Great Plain”, and the „Historical geography of Hungary, Vol 1 and 2” can be considered as milestones in the development of the discipline.

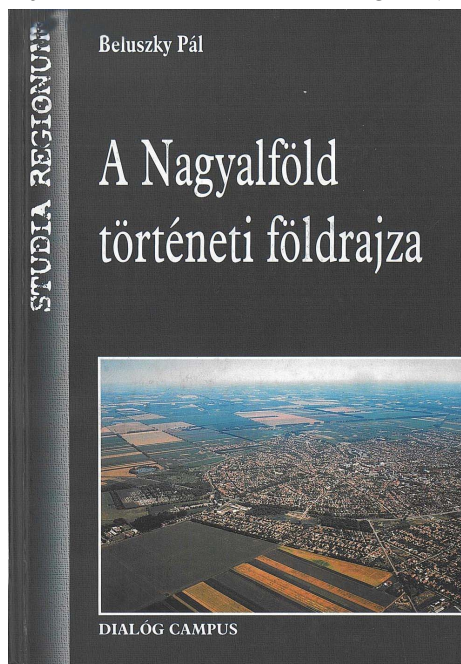
Szakmai berkekben teljes az egyetértés abban, hogy kevés olyan kimagasló egyénisége van a hazai történeti földrajzi kutatásnak, mint Beluszky Pál, akit geográfusi pályája kezdetétől végigkísér a regionális és településföldrajzi problémák, folyamatok társadalom- és gazdaságtörténeti oldalról való sokoldalú megközelítése. A 80 év fölötti földrajztudósaink illusztris csapatához nemrég csatlakozott Beluszky professzor olyan, sajátosan egyéni és komplex látásmóddal megáldott tudóseyéniség, aki sokoldalú kutatási eredményeivel egyedülálló módon járult hozzá a magyar történeti és településföldrajz megújulásához.

Bár ezek az eredmények több évtizedes tudományos tevékenység termékei, Beluszky Pál szakmai életútján végigtekintve egyértelműen meghatározhatók azok a célterületek, ill. kijelölhetők azok a mérföldkövek, amelyek történeti földrajzi munkásságának lényegi vonásait tükrözik.

A fiatal tudós kezdeti, 1960-as évekbeli kutatásainak fókuszában az észak-alföldi városok és városi jellegű települések (pl. Tiszafüred, Berettyóújfalu, Mátészalka) vonzáskörzetei álltak, mely vizsgálatokban már helyet kaptak rövid településtörténeti áttekintések is (BELUSZKY P. 1959, 1961, 1963). Az 1960-as évek végétől, ill. az 1970-es évek elejétől Beluszky Pál településföldrajzi vizsgálatai már az egész Alföldre, azon belül a nagytáj városaira és tanyás térségeire is kiterjedtek, amelyekben részletesen foglalkozott a városok központi szerepkörének kialakulásában kulcsszerepet játszó történeti fejlődés sajátosságaival (BELUSZKY P. 1966).

Újabb mérföldkönek tekinthető Beluszky Pál tudományos pályáján a hátrányos helyzetű vidéki területek súlyosbodó gondjai felé fordulás az 1970-es évek végén, ill. az 1980-as évek elején. E kutatói korszakában egyrészt geográfus munkatársaival szoros együttműködésben végzett vizsgálatokkal tárta

fel a centrumoktól viszonylag távol fekvő aprófalvas térségeink, tanyáink, továbbá az országban kialakult belső és külső perifériák elmaradottságának történeti földrajzi gyökereit (BARTA GY.–BELUSZKY P.–BERÉNYI I. 1976, BELUSZKY P. 1976, 1981, 1982), kihangsúlyozva az elmaradottság örökölt és szerzett sajátosságainak sokrétűségét, és ebből fakadóan orvoslásuk különleges nehézségeit és fokozott időigényét. Másrészt mélyreható vizsgálatokkal mutatott rá az elmaradott területek közelében fekvő városok, központi funkciókat betöltő települések (pl. Krasznokvajda, Tokaj stb.) történeti fejlődésének ellentmondásosságára (BELUSZKY P. 1977, 1980).

Egy átmeneti, a történeti földrajzi kutatásoktól viszonylag távol álló – az Államigazgatási és Szervezési Intézetnél az 1980-as évek elején főként területi igazgatásszervezési feladatok tudományos megalapozásával töltött – időszakot követően Beluszky Pál történeti földrajzi kutatásai egyre sokszínűbbé váltak. Ezek „terméke” az 1980-as évek végétől Alföld-kutatásainak kiteljesedése, majd a nagytáj településhálózatára vonatkozó, hosszú idő alatt felhalmozódott vizsgálati eredményeinek szintézis értékű összegzése, amely *A Nagyalföld történeti földrajza* c. enciklopédikus mű megjelenítésében öltött testet (BELUSZKY P. 2001). E művében a szerző a Nagyalföld mint sajátos természeti-társadalmi régió történelmi

fejlődését befolyásoló pozitív és negatív tényezőrendszerek (természeti, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. hatótényezők) történelmi korszakonként változó érvényesülését tárta fel és adott róluk átfogó összegzést. Beluszky Alföld-kutatásainak legkiemelkedőbb tudományos eredményként született meg egy sajátosan bonyolult történeti-területi fejlődési pálya, az „Alföldi út” felvázolása, amely meghatározó módon érvényesül legnagyobb természetföldrajzi nagytájuk mai arculatának alakításában is.

Az 1990-es évek elejétől válik Beluszky Pál számára szakmailag fontossá, és az Alföld-kutatásnál nem kevésbé jelentős kutatási irányvá a történelmi Magyarország regionális és településföldrajzi folyamatainak feltárása, amelyben a városfejlődést meghatározó tényezője, a megkésett polgárosodás szemszögéből értékeli a századforduló Magyarországa városhierarchiájának alakulását, és a

folyamatot különböző oldalról és erősséggel befolyásoló fejlődési tényezőket (BELUSZKY P. 1990, 1998a, 1999a, BELUSZKY P.–GYÓRI R. 2005).

Értékes adalékoknak tekinthetők Beluszky történelmi földrajzi munkásságához azok az 1990-es években végzett vizsgálatok, amelyek országunk Európán belüli, történelmi korszakonként változó politikai-gazdasági orientációs kapcsolatainak „feltérképezését” célozták, rávilágítva a „kompország-sors” kialakulásának történelmi, politikai, kulturális, gazdasági stb. okaira (BELUSZKY P. 1996a,b). A szerző konklúziója: Nyugatra törekszünk, de rendre visszahúz a Kelet! Beluszky e megállapítását – a folyamatok területi sajátosságainak, történelmi dinamikájának földrajzi leképeződését – történelmi térképsorozattal illusztrálja. (Bármily meglepő, de a magyar nép történelmét Szent István óta kísérő „kompország-szindróma” napjainkra sem vesztette el az időszerűségét...)

Az ezredfordulóra Beluszky professzor történelmi földrajzi kutatásait illetően újabb mérföldkőhöz érkezett. Elkészült az általa szerkesztett és jelentős részben az ő tollából származó *Magyarország településföldrajza* c. könyv, amelyek tartalmát tekintve 50%-ban történelmi földrajzi munka (BELUSZKY P. 1999b). Ebben a művében a szerző a hazai településállomány időbeni fejlődését, formálódását minden korábbi településföldrajzi vizsgálatnál tágabb keretekbe ágyazva mutatja be. A településeinket alakító folyamatok elemzésének eredményeit történelmi földrajzi fejezetekben összegzi a feudalizmus kori Magyarországra (1848-ig), a polgári korszak Magyarországra (1945-ig), majd a mai állapotokat megelőző, ún. „szocialista” évtizedekre (1990-ig) vonatkozóan. (A könyv javított és kibővített formában 2003-ban újra megjelent) (BELUSZKY P. 2003).

E tárgyú tudományos tevékenységére a koronát talán a szintén általa szerkesztett és nagyrészt írt *Magyarország történelmi földrajza I-II.* (2005, 2008) című alapmű teheti fel, mely könyvben felhalmozódnak és együttesen jelennek meg a magyarországi településállomány történetének kutatásában több évtized alatt elért eredményei. A két kötetes mű több, a magyarországi társadalomföldrajzi folyamatok nagy ívű, történelmi-területi

összefüggéseit feltáró-elemző, áttekinthető fejezetekből áll.

Az első kötetben országunk Osztrák-Magyar Monarchiában betöltött helyének, politikai és gazdasági szerepének értékelő elemzését végzi el a szerző. Ezt követően veszi górcső alá a Magyarország társadalmi-gazdasági

folyamatait befolyásoló természeti adottságokat, megvizsgálva, hogy ezeknek az adottságoknak milyen szerepük volt az egész ország, ill. egy-egy országrész fejlődésének megalapozásában. Külön foglalkozik az államterület közigazgatási felosztásának időbeni változásaival és e változások területi-települési fejlődést befolyásoló hatásaival. Kiemelkedően szemléltető és adatokban rendkívül gazdag (48 térkép, 52 táblázat) a különböző népességi mutatók alakulása közötti összefüggéseket bemutató és értékelő demográfiai fejezet (BELUSZKY 2005). Ebben Beluszky Pál sokrétűen jellemzi és elemzi a századforduló Magyarországnak népességi viszonyait, továbbá a lakosság foglalkoztatásában egyre nagyobb szerepet játszó hazai ipar térszerkezetének ágazatokra lebontott változásait.

Az első kötetben leírtak részletes, térség-centrikus kifejtésére kerül sor a *Magyarország történeti földrajza* második kötetében, ahol a Kárpát-medence 9 országrészére vonatkozóan kaphatunk képet az egyes történeti nagytájak, térségek településállományáról, a különböző régiók településhálózati kapcsolatairól, valamint a időbeni fejlődésük sajátosságairól és eredményeiről (BELUSZKY P. 2008).

Az 1990-es években Beluszky Pál tudományos érdeklődési köre tovább bővült. Nevezetesen a magyar fővárosra, és annak a 19. század közepétől látványos fejlődésnek induló szomszédságára, pontosabban a nagyváros és fokozatosan kiformalódó agglomerációs övezetének fejlődési folyamataira is kiterjedt. Budapest és agglomerációja átfogó történeti földrajzi vizsgálata során kapott tudományos eredményeit számos kitűnő értékelő-elemző jellegű történeti földrajzi tanulmány fémjelzik (BELUSZKY P. 1992, 1998b, 1999c, 2002, 2007, 2010, 2015), amelyek e sajátos térség fejlődési jellemzőit szervesen beillesztik a nagyrégiók szintjén, ill. országos szinten lejátszódó – és Beluszky P. átfogó műveiből már korábban megismert – makrofolyamatokba.

A Budapestre vonatkozó történelmi-földrajzi vizsgálatok összefoglaló formában alig 3 éve láttak napvilágot (BELUSZKY P. 2014), amelyben a szerző annak a több évtizedes dilemmának a feloldását kísérelte meg, mely szerint a magyar főváros vajon a legfőbb motorja, segítője Magyarország gazdagodásának, vagy éppen ellenkezőleg: sokkal inkább egy olyan „vízfej”, amely hatalmas erőforrásokat tart vissza magának, emiatt inkább komoly gátja, kerékkötője a vidék gyorsabb fejlődésének.

E kettősség feloldásához Beluszky a történeti-földrajzos szemével fog hozzá, amiről a könyve igen beszédes fejezetcímei árulkodnak, többek között: „A középkori állam közepén – egyre közelebb a Nyugathoz”, „Távol Európától (a hódoltság kora)”, „A felkészülés százada”, „Az országközpont kiformalódása”, „Világváros születik”, „Kis ország tétova nagyvárosa” stb.). Az egyes fejezetek mondanivalóját szintén önmagukért beszélő térképek támasztják alá. A könyv egyes fejezeteiből megismerhetjük fővárosunk történelmi fejlődésének földrajzi alapjait, központi szerepkörének kiformalódását, majd nemzetközi várossá

válásának folyamatát is. Végül nem marad el a konklúzió sem, azaz Beluszky világosan rámutat Budapest Janus-arcúságára: a magyar főváros egyidejűleg tölti be a fejlődés hajtómotorjának, a modernizációt serkentő innovációk bölcsőjének, valamint terjesztőjének szerepét, és viselkedik a vidéken képződő jövedelmeket és a szellemi tőkét elszívó, koncentráló és aránytalanul, a saját érdekeinek megfelelően újraelosztó „szuperközpontként”.

Összegzésként megállapítható, hogy Beluszky Pálnak a történeti földrajz területén végzett kutatásai páratlanul színesek és tudományos eredményekben rendkívül gazdagok. E földrajzi irányzat művelésének fontosságát saját, nem is olyan régen megfogalmazott ars poeticájában is hangsúlyozza: „... a társadalmi folyamatok térbeli vonatkozásait, annak feltételeit, indítóokait, következményeit, s a teljes kapcsolathálót minden vonatkozásban kibontani, annak történelmi, szociológiai, pszichológiai, közgazdasági vonatkozásaival együtt.” E céljához viszi még közelebb – és jelent valószínűleg újabb mérföldkövet a történeti földrajzban – remélhetőleg mihamarabb megjelenő legújabb könyve, *A települések világa*.

Irodalom

- BELUSZKY P. 1959: Tiszafüred vonzásterülete. Jászkunság 5. 3. pp. 118–127.
- BELUSZKY P. 1961: Berettyóújfalu vonzásterülete. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Series Geographica, Geologica et Meteorologica 7. 2. pp. 239–264.
- BELUSZKY P. 1963: Mátészalka vonzásterülete. Földrajzi Értesítő 12. 2. pp. 201–223.
- BELUSZKY P. 1966: Az alföldi városias jellegű települések központi szerepköre. Földrajzi Értesítő 15. 3. pp. 329–345.
- BELUSZKY P. szerk. 1976: A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abauj-Zemplén megyében. Elméleti és Módszertani Vitaanyagok, Munkajelentések 14. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- BARTA GY., BELUSZKY P., BERÉNYI I. 1976: A megye kedvezőtlen helyzetű körzetei. In: Beluszky P. (szerk.): A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abauj-Zemplén megyében. Elméleti és Módszertani Vitaanyagok, Munkajelentések 14. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, pp. 156–177.
- BELUSZKY P. 1977: Krasznokvajda – egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton. Földrajzi Értesítő 26. 3–4. pp. 349–386.
- BELUSZKY P. 1980: A település története. In: Berényi I. (szerk.): Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai. Földrajzi Tanulmányok 17. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 23–30.
- BELUSZKY P. 1981: Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: a Közép-Tiszavidék és a Berettyó-Körösvidék. Alföldi Tanulmányok 5. pp. 131–160.
- BELUSZKY P. 1982: Társadalmi térfolyamatok a Cserehát-Aggteleki-karszt vidékén (1900–1945–1980). Földrajzi Értesítő 31. 4. pp. 467–482.
- BELUSZKY P. 1990: A polgárosodás törekeny váza – városálózatunk a századfordulón. (Városhierarchia-vázlat, tényképekkel). Tér és Társadalom 4. 3–4. pp. 13–56.

- BELUSZKY P. 1992. Budapest és modernizáció kihívásai. *Tér és Társadalom* 6. 3–4. pp. 15–54.
- BELUSZKY P. 1996a: Változó helyünk Európában. In: Frisnyák S. (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyiregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, pp. 77–96.
- BELUSZKY P. 1996b: Kompország városai. (Történeti régiók és városok). *Tér és Társadalom* 10. 1. pp. 23–41.
- BELUSZKY P. 1998a: A polgárosodás törékeny hídfői (Magyarország városainak ezer éve). *Limes* 11. 2–3. pp. 7–19.
- BELUSZKY P. 1998b: Budapest – nemzetközi város. Történeti áttekintés. In: Barta Gy. (összeáll.): *Budapest – nemzetközi város*. Budapest, MTA, pp. 27–46.
- BELUSZKY P. 1999a: A magyarországi városhierarchia változásai a XX. században. In: Püski L.–Timár L.–Valuch T. (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben I*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, pp. 207–226.
- BELUSZKY P. szerk. 1999b: *Magyarország településföldrajza*. Általános rész. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- BELUSZKY P. 1999c: A budapesti agglomeráció kialakulása In: Barta Gy.–Beluszky P. (szerk.): *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Budapest, Regionális Kutatási Alapítvány, pp. 27–68.
- BELUSZKY P. 2001: *A Nagyalföld történeti földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY P. 2002: Az elővárosok útja Nagy-Budapesthez. In: Holló Sz.–Sipos A. (szerk.): *Az ötven éves Nagy-Budapest – előzmények és megvalósulás*. Tanulmányok Budapest Múltjából 30. Budapest, Budapest Történeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára, pp. 121–152.
- BELUSZKY P. szerk. 2003: *Magyarország településföldrajza*. Általános rész. 2. javított és bővített kiadás. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- BELUSZKY P. (szerk.) 2005, 2008: *Magyarország történeti földrajza I-II. kötet*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- BELUSZKY P., GYÓRI R. 2005: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Budapest. Dialóg Campus Kiadó.
- BELUSZKY P. 2007: A régió természeti adottságai – Budapest helyzeti energiái. In: Beluszky P. (szerk.): *Közép-Magyarország*. Budapest–Pécs, MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, pp. 25–37.
- BELUSZKY P. 2010: Budapest a Monarchiában. In: Barta Gy.–Keresztély K.–Sipos A. (szerk.): *A „világváros” Budapest két századfordulón*. Budapest, Napvilág Kiadó, pp. 23–37.
- BELUSZKY P. 2014: Budapest – zászlóshajó vagy vízfej? A főváros és az ország – történeti-földrajz áttekintés. Gödöllő, Szent István Egyetemi Kiadó.
- BELUSZKY P. 2015: Máig érő múlt. In: Sikos T.T. (szerk.): *A budapesti agglomeráció nyugati kapuja: Budaörs, Törökbálint, Biatorbágy*. Budapest, Szent István Egyetemi Kiadó, pp. 9–26.